

ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Горошко В.В.,
здобувач кафедри кримінального процесу
Одеський національний університет внутрішніх справ,
заступник начальника слідчого відділу
Київський РВ ОМУ ГУМВС м. Одеси

Стаття присвячена розробці і обґрунтуванню сукупності теоретичних, практичних положень, що характеризують діяльність органів досудового розслідування з тимчасового вилучення майна в провадженні слідчих (розшукових) дій як основних правових форм вилучення майна і підготовці на цій основі рекомендацій по вдосконаленню практичної діяльності органів досудового розслідування в кримінальному провадженні України.

Ключові слова: досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, тимчасове вилучення майна, державний примус, арешт майна, тактика вилучення майна.

Goroshko V.V. / ПОРЯДОК ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ВРЕМЕННОГО ИЗЪЯТИЯ ИМУЩЕСТВА ВО ВРЕМЯ ПРОИЗВОДСТВА ОТДЕЛЬНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСНЫХ) ДЕЙСТВИЙ / Одесский национальный университет внутренних дел, Украина

В статье осуществлена разработка и обоснование совокупности теоретических, практических положений, характеризующих деятельность органов досудебного расследования по временному изъятию (получению) имущества при осуществлении производства следственных (розыскных) действий как основных правовых форм изъятия имущества и подготовке на этой основе рекомендаций по совершенствованию практической деятельности органов досудебного расследования в уголовном производстве Украины.

Ключевые слова: досудебное расследование, следственные (розыскные) действия, временное изъятие имущества, государственное принуждение, арест имущества, тактика изъятия имущества.

Goroshko V.V. / ORDER OF REALIZATION OF TEMPORAL EXCEPTION DURING REALIZATION OF SEPARATE INQUISITIONAL (OF CRIMINAL INVESTIGATION) ACTIONS / Odessa National University of Internal Affairs, Ukraine

In the article has development and ground of aggregate of theoretical is carried out in the article, practical positions, characterizing activity of organs of pre-trial investigation on the temporal withdrawal (to the receipt) of property, and preparation on this basis of recommendations on perfection of practice activity of organs of pre-trial investigation in the criminal procedure of Ukraine.

One of effective instruments of fight from criminality was, there is and remains an institute of criminal judicial compulsion, as a constituent of state legal compulsion. But, imperfection of some positions of Ukraine created a certain vagueness in understanding the professional participants of criminal realization of row of norms and in particular those that regulate the order of application of temporal exception of property, as to the west of compulsion. Sound scientific researches that would take into account changes in the legislation of Ukraine, on these questions it is not. In most cases problems were investigated in relation to application only of measures of caution. There are not monographic researches that light up application of temporal exception of property during realization of separate inquisitional (of criminal investigation) actions and secret inquisitional actions. The practical workers of organs of pre-trial investigation not always correctly and in good time apply the statutory measures of state judicial compulsion, especially during realization of inquisitional (of criminal investigation) actions. Such state negatively influences on legislative and practice and that is why these circumstances stipulated the choice of theme of research and testify. To Tom, research aim – to define the order of realization of temporal exception of property during realization of basic legal forms it is possible in that – separate inquisitional (of criminal investigation) actions. In an order to build such generalized model of maintenance of activity of law enforcement authorities in direction of realization of criminal judicial compulsion at the temporal exception of property, it follows to take for basis those cases the exceptions of property, that come true in a situation, that dictates the most complete set of elements that form maintenance of activity of law enforcement authorities from realization of (criminal judicial) compulsion at an exception. Such cases meet most often in investigators (of criminal investigation) and secret inquisitional (of criminal investigation) actions, as basic legal forms of exception of property, and also, at realization of other measures of providing of criminal realization the temporal exception of property is possible in that.

Key words: pre-trial investigation, temporal withdrawal of property, compulsion, arrest of property, tactic of withdrawal of property.

Недосконалість деяких положень нового КПК України створила певну невизначеність у розумінні професійними учасниками кримінального провадження низки норм, і зокрема тих, що регулюють порядок застосування тимчасового вилучення майна як заходу кримінально-процесуального примусу. Грунтовних наукових досліджень, що враховували б зміни у законодавстві України, з цих питань немає. У більшості випадків досліджувалися проблеми щодо застосування лише запобіжних заходів. Немає монографічних досліджень, які висвітлюють застосування тимчасового вилучення майна під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Такий стан негативно впливає на законодавчу та правозастосовну практику. Тому ці обставини зумовили вибір теми дослідження та свідчать про її актуальність.

Для того, щоб побудувати узагальнену модель для тимчасового вилучення майна, слід брати за основу ті випадки його вилучення, які здійснюються в ситуації, яка диктує найбільш повний набір елементів, що утворюють зміст діяльності правоохоронних органів з реалізації державно-

правового примусу при вилученні майна. Такі випадки зустрічаються найбільш часто в слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) діях як основних правових формах вилучення майна, а також при провадженні інших заходів забезпечення кримінального провадження, в яких можливе вилучення майна.

Мета статті – визначити порядок здійснення тимчасового вилучення майна під час провадження основних правових форм, в яких воно можливе, – окремих слідчих (розшукових) дій.

Аналіз законодавства і наукової літератури з даного питання [1, с. 9; 2, с. 9; 3, с. 51] дозволяє виділити такі ознаки слідчої (розшукової) дії: 1) спрямованість на одержання або перевірку доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для розслідування злочину та судового розгляду кримінальної справи; 2) наявність самостійної, деталізованої процедури проведення; 3) провадження тільки уповноваженими законом особами: працівником оперативного підрозділу (технічного або оперативно-технічного підрозділу), слідчим, прокурором. Виходячи з

цього, тимчасове вилучення майна не може характеризуватися як слідча (розшукова) дія, оскільки спрямована не на отримання фактичних даних, що можуть мати значення доказів, а на забезпечення можливості відшкодування шкоди, завданої злочинцем, та на арешт або, на основі нього, конфіскацію майна.

Кожна із слідчих (розшукових) дій, зазначає С. А. Шейфер, повинна включати пізнавальні операції, що відповідають її меті [4, с. 57]. На основі цієї позиції вважаємо, що таких операцій немає і не може бути у тимчасовому вилученні майна. За своєю природою і метою це не пізнавальна, а організаційно-розпорядницька дія, що проводиться для того, щоб попередити відчуження майна, забезпечити його збереження [5, с. 423].

З точки зору слідчої практики стосовно пошукових (розшукових) заходів відзначається така тенденція, що діяльність у цьому випадку включає в себе: а) проникнення на місце (об'єкт) пошуку; б) пошукові дії; в) вилучення виявлених об'єктів; г) документальне оформлення вилучення. Дане положення містить перспективну ідею про необхідність виділення різних елементів у змісті діяльності з тимчасового вилучення майна і подає наочний приклад її реалізації стосовно конкретної ситуації вилучення. У зв'язку з цим видається за необхідне, скориставшись зазначеною ідеєю, зробити спробу виявити повний набір елементів діяльності, який був би типовим для різних ситуацій тимчасового вилучення майна.

Аналіз різноманітних випадків тимчасового вилучення майна правоохоронними органами дає підстави виділити у цій діяльності наступні елементи: отримання відомостей про факт існування майна, що підлягає вилученню, і можливе місце його знаходження; визначення нормативних підстав для вилучення майна, вибір відповідної правової форми; встановлення фактичних підстав для вилучення майна; розроблення документальних підстав для вилучення майна; отримання, у передбачених законом випадках, дозволу, згоди або рішення судді на вилучення майна; планування, організація і підготовка до вилучення; визначення конкретних осіб, у яких буде проводитись вилучення, залучення інших необхідних учасників вилучення або присутніх при цьому осіб; блокування об'єкта, де за припущенням знаходиться майно, що підлягає вилученню; фіксація ходу і результатів вилучення за допомогою аудіо-, відеотехніки; офіційний прояв ініціативи з наміром зробити тимчасове вилучення майна, оголошення про намір провести вилучення майна і пред'явлення відповідних документів в об'єкт вилучення своїх дій; роз'яснення прав і обов'язків учасникам вилучення майна; пропозиція видати майно, що підлягає вилученню, фіксація факту добровільної видачі або відмови в цьому; вжиття заходів для того, щоб особи, які перебувають у приміщенні або місці, де ведуться пошуки, припинили спроби знищити або заховати предмети і документи; проведення пошукових дій; фіксація місця виявлення та стану шуканих об'єктів; вилучення виявлених об'єктів, їх попередній огляд, фіксація індивідуальних ознак і характерних особливостей; упакування та опечатування вилученого майна; складання протоколу, опис вилученого, прийняття інших заходів фіксації та документального оформлення виконаних дій і їх результатів; вручення під розписку копії протоколу особі, у якої здійснено вилучення, або іншій належній особі; виїзд з місця вилучення, зняття його блокади; повідомлення, у необхідних випадках, прокурору, суду, іншим посадовим особам та установам про здійснене вилучення майна.

З урахуванням багатьох конкретних обставин кожен із зазначених елементів діяльності може мати різні варіанти правового і тактичного характеру. Так, будь-якому вилученню (отриманню) майна передують отримання відомостей про нього, що повинні відображати сам факт існування майна, їх належність та зв'язок з предметом доказування, можливе місце знаходження та інші характеристики.

Отримані відомості є основою для прийняття багатьох подальших рішень, що стосуються правових підстав і конкретної форми діяльності правоохоронних органів, її тактичних прийомів і т.д. Зокрема, нормативні підстави для вилучення майна визначаються шляхом підведення ситуації, що склалася, про яку судять на основі отриманих відомостей, під відповідні норми закону, що передбачають ті чи інші правові форми вилучення (отримання) майна. Для цього важливо визначити насамперед напрямок діяльності правоохоронних органів, в ході якого належить здійснювати вилучення, і встановити, якими законодавчими актами даний напрямок діяльності регламентується. Стосовно кримінально-процесуальної діяльності такі процедури завжди трудніші не викликають.

Після вибору відповідної правової форми встановлюються конкретні, потрібні для неї фактичні підстави для тимчасового вилучення майна. Так, у ч. 1 ст. 168 КПК України, наприклад, вказано, що тимчасово вилучити майно може кожен ... з доставкою затриманого до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої особи і передачі тимчасово вилучене майно. Тимчасове вилучення майна може відбуватися під час обшуку, огляду (ч. 2 ст. 168 КПК України).

Обшук, наприклад, як слідча (розшукова) дія проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуто у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ч. 1 ст. 234 КПК України), але жодним чином – не для «вилучення». При обшуку слідчий, прокурор має право ... оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з об'єгу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з об'єгу, вважаються тимчасово вилученим майном (ч. 7 ст. 234 КПК України).

Огляд також проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів (ч. 1 ст. 237 КПК України). При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з об'єгу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування (ч. 5 ст. 237 КПК України).

Але, на наш погляд, зазначені слідчі (розшукові) дії структурно в межах своєї мети жодним чином не передбачають за мету «вилучення». Вилучення проводиться як захід забезпечення дієвості власне тих же слідчих (розшукових) дій. Тому, в ч. 2 ст. 168 КПК України вказано, що тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку, огляду. При цьому вважаємо ототожнення процесуальної слідчої (розшукової) дії з одним із видів заходів забезпечення кримінального провадження або заходу забезпечення – з іншим заходом забезпечення (наприклад, затримання, тимчасовий доступ до речей та документів) є неприпустимим, крім випадку примусовості виконання вимог кожної з них.

Враховуючи зазначене, вважаємо, що до заходів державно-правового (кримінального процесуального) примусу доцільно відносити не лише слідчі (розшукові) дії,

але й заходи забезпечення кримінального провадження та негласні слідчі (розшукові) дії, при провадженні яких закон дозволяє застосування примусу. Отже, наявність нормативних та фактичних підстав для тимчасового вилучення майна дозволяє перейти до оформлення документів, в якості яких зазвичай виступає постановою уповноваженої посадової особи (ст.ст. 168, 169 КПК України).

Будь-який випадок вилучення, навіть найбільш елементарний, що протікає у безконфліктній ситуації, вимагає від виконавця планування дій, їх організації та відповідної підготовки. Залежно від складності та масштабності заходу (об'єкта вилучення), що проводиться, зазначені дії можуть оформлятися окремим рішенням з варіантами графічного і схематичного виконання. Один з важливих елементів підготовки до вилучення – визначення конкретних осіб, у яких буде проводитися тимчасове вилучення майна. По-перше, це необхідно для того, щоб виконати вимогу закону про притягнення їх до вилучення. По-друге, це важливо з точки зору приналежності майна, що вилучається. Нарешті правильне вирішення даного питання дозволить успішно вирішити багато тактичних завдань правоохоронних органів. Крім зазначених, до вилучення повинні залучатися й інші категорії осіб – поняті, спеціалісти, у необхідних випадках підозрювані або потерпілий, захисник та інші. У разі неможливості присутності особи, у якій проводиться обшук або огляд, вилучення, або повнолітніх членів його сім'ї запрошуються представники житлово-експлуатаційної організації або місцевої адміністрації. Вилучення або обшуки у приміщеннях, зайнятих підприємствами, установами, організаціями, провадяться у присутності представника закладу.

У конфліктній ситуації, в ситуаціях, коли є підстави очікувати активний опір, для виконання поставлених завдань, контролю над ситуацією і забезпечення безпеки учасників рекомендується проводити блокування об'єкта (будинку, квартири, дачі), де за припущенням знаходяться речі і документи, що підлягають вилученню. Блокування здійснюється залежно від реальності загрози і наявних сил шляхом виставлення спостерігачів, оточення, створення блок-постів і т.п.

Досвід правоохоронної діяльності підказує, що з метою подальшого використання вилученого при доведенні у кримінальному провадженні, а також забезпечення об'єктивного відображення дійсних обставин того, що відбувалося, виключення необґрунтованих нарікань на працівників правоохоронних органів доцільне здійснення відео-зйомки. Помилкою практики є вибіркова зйомка окремих епізодів. Фіксація повинна охоплювати весь процес вилучення, починаючи з офіційного звернення до особи з цього приводу і закінчуючи тим, як слідчо-оперативна група залишає приміщення, де здійснювалось тимчасове вилучення майна.

Важливим елементом в діяльності з вилучення майна є офіційний прояв ініціативи. На практиці він не знаходить необхідного відображення у засобах фіксації. У зв'язку з цим рекомендується чітко виділяти факт того, хто, до кого, у зв'язку з чим звертається: громадянин прийшов до приміщення дільничного міліціонера з відповідною заявою або ж дільничний упіймав громадянина з речами, такими, що підлягають вилученню, і т.д. Оголошення про намір провести вилучення предметів чи документів і пред'явлення відповідних документів в обґрунтування своїх дій – це аж ніяк не технічна деталь, і не порожня формальність. Грамотно виконане, воно дозволяє уникнути непотрібних непорозумінь, виключає зайві питання і недомовки, задає необхідний діловий тон, вносить організаційну основу у весь захід в цілому.

З метою кваліфікованого виконання наступного елементу діяльності – роз'яснення прав і обов'язків особам, які беруть участь у вилученні, доцільно мати трафаретні заготовки їх тексту. Зазвичай такі заготовки поміщаються в бланки відповідних протоколів.

Обов'язковим елементом вилучення повинна бути ясно виражена пропозиція видати майно. Так, при провадженні обшуку після пред'явлення постанови слідчий пропонує видати зняття злочину, предмети і цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети або документи, що можуть мати значення для справи (ч. 1 ст. 234 КПК України). Якщо відповідні об'єкти надані – проводиться їх тимчасове вилучення. Такий порядок дозволяє уникнути необхідних пошуків, дає можливість проявити ставлення особи, у якій проводиться вилучення, до подій. Факт добровільної видачі майна підлягає обов'язковій фіксації. У разі відмови видачі, вилучення проводиться примусово, що має бути зафіксовано. Якщо немає підстав побоюватися приховування розшукуваного майна, слідчий вправі обмежитися вилученням виданого і не проводити подальших пошуків.

Успішне тимчасове вилучення майна можливе лише в тих випадках, коли присутні при цьому особи не перешкоджають, не чинять протидії. Щоб забезпечити відповідний режим діяльності, в законі передбачені певні заходи забезпечення (ч. 5 ст. 236 КПК України). Пошукові дії здійснюються в тих випадках, коли майно, яке підлягає вилученню заховане і конкретне місцезнаходження його невідомо, для чого й використовуються такі слідчі (розшукові) дії як огляд та обшук. Якщо об'єкти очевидні, даний елемент у змісті діяльності з вилучення відсутній. В ході пошукових дій реалізується більшість тактичних прийомів, вироблених практикою і узагальнених в численних дослідженнях авторів.

У разі виявлення об'єктів, що підлягають вилученню, повинно бути зафіксовано точне місце їх виявлення і стан. Фіксація включає в себе звернення уваги на ті чи інші обставини, при яких виявлено об'єкти, поняті, інших учасників вилучення, протоколювання, складання схем, фотографування, кінозйомка, відеозапис і т.д. (ч. 7 ст. 236 КПК України). Після цього виявлені об'єкти повинні бути вилучені з місця свого виявлення з дотриманням запобіжних заходів. При необхідності цю процедуру повинні виконувати фахівці (щодо випадків виявлення зброї, боєприпасів, вибухових речовин). Після вилучення об'єктів здійснюється їх попередній огляд з метою фіксації індивідуальних ознак і характерних особливостей. Вилучені об'єкти повинні бути ретельно запаковані та опечатані. Кожне наступне розкриття запакованих предметів має починатися з фіксації в присутності поняті факту цілісності упаковок та наявних засобів опечатування і завершуватися опечатуванням, скріпленням підписами поняті. Як недолік практики слід відзначити відсутність спеціально пристосованих засобів для упаковки. Звичайно застосовуються найпримітивніші підручні засоби (конверти, пакети тощо), які не володіють необхідними якостями, що дозволяють забезпечити збереження об'єктів і виключити неконтрольований доступ до них.

Сам факт, хід і результати виконаних дій з тимчасового вилучення майна відображаються у відповідному протоколі. При великій кількості вилученого або в разі передачі майна на особливе зберігання може складатися особливий опис, який додається до протоколу. У протоколі повинні бути відображені всі вилучені речі, зазначено, видані вони добровільно або вилучені примусово, точне зазначення кількості, міри, ваги або індивідуальних ознак вилученого і по можливості їх вартість. Якщо при вилученні, обшуку, накладення арешту на майно мали місце спроби знищити або заховати майно або факти порушення порядку з боку обшуканих та інших осіб, протокол повинен містити вказівку на це і на заходи, прийняті слідчим, хоча в КПК України це і не вказується. Крім складання протоколу при вилученні майна можуть застосовуватися й інші, факультативні, засоби фіксації – складання планів, схем, аудіо-запис, фото-, кінозйомка, відеозапис, про що в протоколі повинна робитися відповідна відмітка. Фотографічні не-

гати та знімки, кінострічки, діапозитиви, фонограми, відеозаписи, плани, схеми, виконані при здійсненні вилучення, долучаються до протоколу.

Стосовно вилучення, обшуку, накладення арешту на майно в законі передбачено обов'язковість вручення копії протоколу під розписку особі, у якої було здійснено вилучення, або повнолітнім членам сім'ї, а за їх відсутності – представнику місцевої адміністрації або житлово-експлуатаційної організації (ч. 3 ст. 235, ч. 1 ст. 236 КПК України), якщо вилучення, обшук, огляд, накладення арешту на майно здійснювалось в приміщенні, що належить підприємству, установі, організації, копія протоколу вручається під розписку відповідній посадовій особі. Такий порядок, що передбачає необхідність вручення копії протоколу, повинен бути встановлений в усіх випадках вилучення або отримання правоохоронними органами майна. Для громадянина або посадової особи такий протокол буде доказом

відповідних обставин вилучення майна, виправданням відсутності цих об'єктів, документальною підставою для звернення з вимогою про їх повернення.

Логічним завершенням всієї діяльності, важливим тактичним моментом є виїзд всіх учасників з місця вилучення та зняття з нього блокади.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що всі зазначені дії, що входять у зміст діяльності з тимчасового вилучення майна, можна об'єднати в такі блоки: встановлення підстав для вилучення майна; підготовка до вилучення майна; власне вилучення майна, що включає дії від визначення конкретних осіб, у яких буде проводитися вилучення, до упакування та опечатування вилученого; документальне оформлення вилучення, включаючи направлення у необхідних випадках відповідного повідомлення, і завершальні дії, що виражаються у виїзді з місця проведення дій і зняття блокади з цього місця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рыжаков А. П. Следственные действия и иные способы собирания доказательств / А. П. Рыжаков. – М. : Филинь, 1997. – 336 с.
2. Кальницкий В. В. Следственные действия : учеб.-метод. пособие / В. В. Кальницкий. – Омск : Омская академия МВД России, 2001. – 104 с.
3. Соловьев А. Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса России / А. Б. Соловьев. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 160 с.
4. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М. : Юрид. лит., 1981. – 128 с.
5. Руководство по расследованию преступлений : науч.-практ. пособие / под ред. А. В. Гриненко [и др.]. – Харьков : Консум, 2001. – 608 с.